

1848 nemzeti és társadalmi jellege Közép- és Délkelet-Európában

1.

A világtörténelem kevés olyan eseményt ismer, mint az 1848-as európai forradalom: méretei minden korábbi hasonló jelenséget felülmúltak, s hatása máig tart. Kivételes jelentőségét mutatja az is, hogy a történetírás több mint egy és negyed század óta változatlan érdeklődéssel kutatja, az meg bonyolultságáról árulkodik, hogy fontos kérdéseit illetően a viták még mindig nem csendesedtek el. Egyik, úgyszólván állandó vitatéma az európai forradalom (= az európai forradalmak összessége) nemzeti, illetőleg társadalmi jellege, e két aspektus viszonya, különös súlya az egész mozgalomban. A kérdés lényegét így fogalmazhatnók meg: nemzeti forradalom volt-e negyvennyolc, vagy társadalmi, illetve mindkettő: nemzeti-társadalmi (polgári) forradalom. Ezzel kapcsolatban előre szeretném bocsátani, hogy az itt következő írás — a dolog nehézségeinél fogva — nem lehet több, mint hozzászólás a nemzeti és társadalmi elv és mozgalom különleges viszonyulásához Közép- és Délkelet-Európában az 1848-as forradalom előtt, valamint a forradalom idején.

Közelebb visz célunkhoz a kérdés historikumának áttekintése.

Az európai történetírás már a forradalom utáni évtizedekben kialakította *negyvennyolc nemzeti látószögét*, más szóval a forradalomból *azt tartotta elsődlegesnek, ami az illető nép nemzeti törekvéseit segítette elő*. Viszont ebben a XIX. századi polgári historiográfiában a társadalmi a nemzetinek alárendelt szerepet kapott. Kivételként említhetjük meg az olyan polgári-radikális történetírókat, mint Bălcescu, akik a forradalom e két fő oldalát igyekeztek dialektikusan tárgyalni; csak hogy a radikális irányzat a történetírás folyamatának csak alig csörgedező, sokszor el is apadó erecskéje volt. A múlt századi történetírás nemcsak adatait merítette a forradalom idejéből (ami természetes), de a történelmi esemény látásmódját is (és ez már korántsem olyan természetes, mert a kritikai szemlélet háttérbe szorulását mutatja). Ennek a historiográfiai vonulatnak a hatása ma is érezhető, amihez persze nem kis mértékben járult hozzá a XX. századi polgári történetírás, mivel a korábbi szemlélet alapjait ez sem változtatta meg. Érthető, hogy negyvennyolc történetírása csak nehezen tudja meghaladni a forradalom nemzedékének gondolkodási struktúráját és képes felülemelkedni az európai negyvennyolc belső ellentmondásain. Bárki felsorolhat több olyan korabeli eseményt, amelyek homlokegyenest ellenkező minősítést kapnak az egyes országok történelmi irodalmában.

1848 értékelését illetően a marxista történetírás hozott szemléleti változást. Mégpedig gyökeres változást. A korábbi marxista historiográfia a negyvennyolcas forradalom *társadalmi jellegét emelte ki*, a nemzetit viszont másodlagos jelenségként tárgyalta. Szabó Ervin például a magyar negyvennyolc központi kérdésének már századunk elején a társadalmi és párharcokat tartotta. A marxista történetkutatás a marxizmus elméleti irodalma mellett Marx és Engels olyan, főleg publicisztikai írásaira támaszkodott, amelyek a forradalom idején keletkeztek, s zömükben a *Neue Rheinische Zeitung*ban láttak napvilágot. Mivel Marx és Engels korabeli álláspontja a legtöbb vitatott kérdések közé tartozik, legalább néhány mondatban ki kell térnünk rá.

Közismert, hogy a marxi filozófia a társadalmi kérdésnek tulajdonít elsőbbséget a nemzetivel szemben. Ennek megfelelően Marx és Engels 1848-ban, a forradalom kortársaiként a nemzetek önállósulási mozgalmait csak abban az esetben támogatták, ha azok — megítélésük szerint — garanciát jelentettek arra, hogy előreviszik a társadalmi forradalom ügyét, illetőleg hozzájárulnak a társadalmi haladás olyan kerékkötőinek gyöngítéséhez, mint a feudális-abszolútista Habsburg-monarchia és a cári Oroszország. 1848-ban Marx és Engels úgy látták, hogy ilyen feladatra az olasz, lengyel, magyar és német forradalom alkalmas. A német proletariátustól azt is remélték, hogy viszonylag rövid idő alatt a proletárforradalmat is megvívja (a proletárforradalom győzelmével egyidőben pedig automatikusan

megszűnik minden nemzeti elnyomás is). Ugyanakkor a monarchia szláv nemzetének mozgalmait — Marxék szerint — hátráltatják a társadalmi forradalom feltételeinek kialakulását. Ismeretes, hogy a nyugat-európai szocialista forradalommal kapcsolatos marxi elközelések nem valósultak meg, viszont Közép- és Délkelet-Európában több olyan polgári nemzet született, amely előbb vagy utóbb önálló államiságát is kiharcolta. A marxizmus klasszikusai 1848-ban viszont nem láthatták meg az ide vezető tendenciákat, mert a fejlettebb nyugati társadalmak felől figyelték Európa elmaradottabb középső és délkeleti felének forrongásait, amelyekben a társadalmi és nemzeti fejlődés hajtóerői akkor még teljesen egybefonódtak, ahol ekkor egészen más feladatok vetődtek fel, mint a fejlettebb nyugati társadalmakban.

Korunk történetírása természetesen nem nélkülözheti a fent említett gazdag historiográfiai örökséget, de úgy próbálja hasznosítani, hogy összeveti az eredeti történeti kútfőkkel. A mai történetírás módszere azonban nem lehet azonos a régi eseménytörténetírás hagyományos módszerével, hiszen annak lehetőségei már jó részét kimerültek; új eredmények a gazdaság- és társadalomtörténet művelésétől, valamint a politikai történetírás terén az *összehasonlító módszertől* remélhetők. Néhány előremutató lépésről máris szólhatunk. Az újabb gazdaság- és társadalomtörténetnek köszönhető, hogy 1848-at úgy foghatjuk fel, mint egy egész korszakra kiterjedő történelmi folyamat részét, a történeti „hosszú idő” fogalmával mérve, 1848 nem tűnik előzmények és következmények nélküli lobbanásnak, hanem — Közép- és Délkelet-Európáról szólva — a feudális rendről a kapitalizmusra való átmenet folyamata befejező, döntő szakaszának minősül. És egyben a *polgári nemzetek megszületése legfontosabb fejezetének*, amikor a nemzetet létrehozó-alkotó számos, eddig mintegy párhuzamosan fejlődő és ható tényező egy csomópontban találkozott, és mint egységes szervezet nemzetként kezdett működni. Ez volt a nemzet(ek) születésében a döntő pillanat.

Témánk szempontjából most már az a kérdés, hogy a polgári nemzet kialakulási folyamatában milyen volt a szerepe a nemzeti és a polgári elveknek, mozgalmaknak, részfolyamatoknak.

2.

A tudomány mindmáig adós ugyan a nemzet szabatos, általánosan elfogadott meghatározásával, de azt egyöntetűen bebizonyította, hogy a nemzetek születésében az objektív fejlődési folyamatok mellett a szubjektív tényezőknek is nagy volt a szerepük. Más szóval, a kapitalista termelési mód gazdasági és társadalmi elemeinek a feudális rend méhében való megjelenése, majd ezek rendszeres növekedése nyomán létrejött a nemzet tartós alapja, a szervezőmunka pedig azokat a kereteket hozta létre, amelyekben a nemzet tudati és érzelmi összetevői is kialakulhattak: a közintézményeket, a közeletet, a nemzeti res publicát. Az is bizonyított, hogy a nemzet megszervezése során fejlődött ki, az említett intézményi keretek segítségével, a nemzeti ideológia és a nemzeti érzés. A szervezőmunka során nagy szerepet kapott a külföldi, a polgári fejlődésben elől járó nemzetek példája.

Amint E. J. Hobsbawm *A forradalmak kora* című monográfiájában rámutat, Európa polgári átalakulására különösen az angol gazdasági élet, valamint a francia forradalom politikai gyakorlata volt nagy hatással. Valóban, azoknak a nagy történelmi személyiségeknek — tudós politikusoknak, íróknak, költőknek és szaktudósoknak —, akik a XVIII. század utolsó harmadában és a XIX. század első felében Közép- és Délkelet-Európában a nemzetek megszervezésére vállalkoztak (amiért később kiérdemelték az „ébredtők” elnevezést), az angol és a francia modell lebegett a szemük előtt. De — és ezt közkezen forgó irodalom bizonyítja — hatott a német, valamint az amerikai példa is. Persze, csak a mechanikus szemlélet lát másolást ott, ahol hatás van: a társadalmi és politikai berendezkedések és a szellemi élet fokozatos átalakulását számos tényező, sokféle hatás mozdította elő. Ezért nem maradhatnak említés nélkül az eszmei hatások sem: a felvilágosodás, a romantika és a liberalizmus. A felvilágosodás, ha szabad ezzel a kifejezéssel élnem, „a fejek forradalmát” készítette elő, a romantika a művészetek segítségével elsősorban az érzelmi élet célzatos irányítása révén szolgálta a nemzeti ébredés ügyét (például a nemzeti múlt dicsőítése s nagy jövő képének kiformalása és népszerűsítése útján), a liberalizmus az egyéni és a nemzeti szabadság eszméjét írta zászlajára. De ebben az értelemben már helyesebb nacionalizmusról beszélni. Miért?

A nemzeti eszme és a liberális polgári nacionalizmusok kialakulását, ezek jellegét nagymértékben meghatározták a politikai és államrendszerek. Közép- és

Délkelet-Európában a rendi társadalom megszüntetését s a polgárosodás kibontakozását, a *polgári nemzetek megszületését* három feudális-abszolutista nagyhatalom akadályozta: a Habsburg-monarchia, a cári Oroszország és az oszmán-török birodalom. Mindhárom nagyhatalom a feudális rendszer és a területi status quo őrzőjének szerepét vállalta az említett térségben. Súlyosbító körülményként említendő a cári Oroszországot és a Habsburg-monarchiát formailag is összekötő Szent Szövetség, amely éppen a nemzeti szabadságmozgalmak ellen alakult meg 1815-ben, ezért a beavatkozás politikáját rendszeresítette. Ilyen viszonyok között a nemzeti mozgalmak szervezői, a társadalmi reformerek s pláne a forradalmárok elkerülhetetlenül beleütköztek az abszolutista hatalmak és a konzervatív társadalmi erők állította korlátokba. E korlátok szorításától szenvedtek az értelmiség szélesebb rétegei is. Mindez, számos más ok mellett, kiváltotta a nacionalizmusoknak azt a formáját, amely akkor természetesen haladó szerepet töltött be az idegen elnyomás elleni nemzeti mozgalmakban. Innen csak egy lépés volt hátra annak az elvnek a megfogalmazásáig, hogy a nemzeti haladás legfőbb akadályai az idegen elnyomás; *a nemzeti szabadság kivívása gyakorlatilag is, a nemzetek szervezőinek gondolkodásában is elsőrendű politikai kérdéssé vált.*

De — a kutatott korra jellemző szónoki kérdéssel élve — hol volt még a nemzet, amelynek nevében Wesselényi Miklósek az 1830-as évektől egyre gyakrabban „emelték fel szavukat”, amelyért Tadeusz Kosciuszko és lengyel nemesi társai fegyvert fogtak a cári hatalom ellen, vagy amelynek felszabadításáért Bálcescuék titkos politikai társaságokat alakítottak? A valóságban ez még csak a születőben levő polgári nemzet, amelynek a nép jogilag és érzelmileg ezután lesz része. Ebben a vonatkozásban emlékeztetünk arra, hogy az 1831-es és az 1846-os lengyel nemesi nemzeti felkelések alkalmával a lengyel és az ukrán jobbágyparaszttok a „jó cár”, illetve „jó császár” illúzióban jobban hittek, mint nemzeti vezetőik szavaiban; sőt, a hivatalos felszólításoknak engedve háába is támadták a felkelőket. A nemesi felkelések eme kudarcai döbbenetes hatással voltak az „ébresztőkre” egész Közép- és Délkelet-Európában. Kiderült, hogy nem lehet szó az illető nemzet(ek) szabadságáról addig, amíg a nemzet(ek) zömét alkotó népet egy egész világ választja el nemesi vezetőitől, amíg az jobbágyi jogtalanságban és tudatlanságban van. Következésképpen az 1830-as éveket követő időben az „ébresztők” programjukba vették a jobbágyfelszabadítás kérdését, de elsősorban nem azért, mert a robot gazdaságtalan munka volt, hanem *azért, hogy a parasztságot bevehessék a nemzet keretébe.* Íme, hogyan érvelt 1843-ban Wesselényi: a pórnép és a nemesség közti szakadék nagy és állandóan növekszik, holott „együtti munkásság céljából oly szükséges lenne kezét fogni”. Ha ez elmarad, valószínűleg forradalomra kerül sor, de abban a parasztság „nem nemzeti érdeken s mint magyar lázadna fel”, hanem mint elnyomott társadalmi osztály: jobbágy. A lengyel példából senki sem vont le ennél világosabb politikai következtetést, és nem látta tisztában a tennivalókat sem.

A reformerek, a nemzeti „ébresztők” látásmódjában ilyen általános európai (a francia nemzetfelfogás a népet tette meg nemzetlé a polgári forradalomban; a lengyel példa stb.) és a konkrét hazai előzmények (a jobbágy—földesúr ellentét növekedése) hatására *vált a jobbágyfelszabadítás céljá és eszközzé; a társadalmi haladás volt a cél, de a polgári nemzet megteremtése érdekében.* Ezért aztán a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben kialakuló nemzeti programokban igyekeztek a nemzetit és a társadalmi, a nemzetiség elvét a társadalmi haladás elvével közös nevezőre hozni. Gazdag irodalom és számos, még kiadatlan dokumentum rá a tanú, milyen nehéz dolog volt az „érdekegyeztetés”. A nehézségek gyökerei a sajátos közép- és délkelet-európai társadalmi fejlődésben lehetők fel.

Ugyanis Európán ezen a részen a társadalmi reformerek és a nemzetek szervezői a legtöbb nemzet esetében abból a feudális nemesi uralkodó osztályból származtak, amely haszonélvezője volt a rendiségnek, a jobbágyrendszernek. Ilyen társadalmak voltak a német, a lengyel, a magyar, a horvát, a havasalföldi és a moldvai román. Ezeknek az uralkodó rétegeknek az érdekei azt kívánták, hogy a régi rendszerből önmaguk számára előnyös viszonyokat mentsenek át a polgári rendbe. Jóval könnyebb feladat volt a nemzeti egység létrehozása azon társadalmak körében, amelyek a történelem folyamán elveszítették feudális uralkodó osztályukat; megemlíthetjük itt az erdélyi és magyarországi román, valamint a szlovák és a szerb társadalmat. Ezek a társadalmak sokkal egységesebbek voltak, s a nemzet szervezői általában a népi származású értelmiség köréből kerültek ki, akiket sok szál fűzött még a parasztsághoz. De gyakorlatilag sem a teljes feudális társadalmi struktúrával rendelkező, sem a rendileg nem tagolt társadalmak nem valószínűsíthették meg 1848 előtt a jobbágyok felszabadítását, a társadalom tagjainak jogi

egyenlőségét, ezért a polgári nemzetek kialakulása sem fejeződhetett be. *Ha az 1848-as forradalmak általános politikai okait kutatjuk, akkor a fentieket a forradalom legdőntőbb okai közé kell sorolnunk.*

Ha a nemzetek társadalmi egysége (persze csak nagyon viszonylagos egységről lehetett szó) 1848 előtt nem is jöhetett létre, elkészültek a *nemzeti programok, megszülettek a nemzetek jövőjével kapcsolatos elképzelések.* Ezek a programok vagy elképzelések valamilyen formában felvetették a nemzeti önállóság kérdését, ami a nyelvi autonómiától az állami függetlenségig terjedhetett. Az erdélyi románok már az 1791-es *Supplex*-ben megfogalmazták legfőbb követelésüket, azt, hogy nyilvánítsák őket Erdély negyedik bevett, vagyis teljes jogú politikai nemzetévé. De már megszületett és terjedt a dákoromán államiság eszméje is, bár egyelőre inkább az irodalomban. A XIX. század eleji szláv nemzeti programokban, illetve az irodalomban a románokéhoz hasonló nemzeti eszmék bukkantak fel. És ezáltal a monarchiabeli nemzeti kérdés nemcsak a benne élő nemzeteknek az össz-monarchiához fűződő viszonyait érintette, hanem e nemzetek egymáshoz való viszonyának kérdéskörét is. Miről is volt konkrétan szó?

Arról, hogy a magyar, román, cseh, szerb, horvát, szlovák és lengyel nemzet nagyobb szabadságot szeretett volna elérni a monarchián belül önmön ügyei intézésében. E törekvések feltételezték a Habsburg-monarchia merev, központosított abszolutizmusának alkotmányos átalakítását. Ugyanakkor szükségessé tették, hogy a monarchiabeli nemzetek önmagukat megszervezzék, s egymástól legalább jogilag elkülönüljenek. Ez a mindinkább erősödő elkülönülési mozgalom erős nemzeti ellentéteket szült, s ezen nincs mit csodálkozni, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar és a román, a magyar és a szerb, a szlovák és más társadalmak milyen szövevényes függőségi rendszerben éltek együtt a feudalizmus századaiban. Mire gondolok?

Induljunk ki abból a történelmi tényből, hogy a magyar rendi állam Mohács után is fennmaradt, s hogy ebben, valamint a nagyfejedelemséggé alakult Erdélyben a magyar nemesség mint feudális uralkodó osztály a feudális nemzet funkcióját töltötte be, s mint ilyen a politikai jogok birtokosa volt. Legalább ennyire lényeges a társadalmi helyzet is; mindkét országban a jobbtartó nemesség nagy többsége magyar volt, a jobbágyság többsége viszont számos megyében, több országrészben román és szláv. Tehát, amikor az eddig politikai jogokkal nem rendelkező nemzetek nevében az „ébresztők” közösségi nemzeti és társadalmi jogokat követeltek, a magyar nemesség anyagi viszonyait és hatalmát gyöngítették; a magyar nemesség viszont feudális jogait korántsem volt hajlandó teljesen feladni, s az volt a célja, hogy megőrizze politikai hegemoniáját is. A reformmozgalom vezetői világosan felismerték a nemzeti kérdésben feszülő ellentéteket, s megkíséreltek más kiutat keresni a válságból. Wesselényi politikai nézetei nagyjából az egész vezetőréteg gondolkodását tükrözték, ezért érdemes idéznünk. Arra a maga által feltett kérdésre, hogy „miként lehet nekünk magunkat sikerrel védeni”, ezt a választ adta: „Valamint sorsunk nagy részben európai eseményektől függ, úgy véd- és mentőeszközeinknek is amazokéval összeköttetésben kell lenniök.” Vagyis azon az úton kell haladni, amelyet a fejlett európai nemzetek járnak; ki kell terjeszteni az alkotmányt minden egyénre. Haladó liberális érvelés, amely azonban nem számolt a nemzetek önrendelkezési törekvésével, azzal, hogy — és itt Bálcescut idézzük — „Az egyéni szabadság nem elegendő. A nemzetek nemzeti szabadságot akarnak.” Az egyenlő polgárjogi eszme bármennyire haladó eszme volt, elégtelennek bizonyult.

A reformkor és az 1848-as forradalom korának nemzeti kérdését nehéz volna megérteni néhány további, a mai olvasó szemében különösnek vagy éppen lehetetlennek tűnő jelenségek jelzése nélkül. Mindenekelőtt: *azok a korok csak nemzeti kérdést ismertek, de — mai értelemben vett — nemzetiségi kérdést nem.* A nemzeti kisebbség fogalma jóval későbbi keletű. (Az csak a fogalmak kialakulatlanságára jellemző, hogy nemzetiségről beszéltek és írtak, holott ezen mindenki nemzetet értett.) Például az erdélyi románok vezetői természetesnek vették, hogy az erdélyi, magyarországi és a Kárpátokon túli románság egy nemzet; a magyar vezetőréteg gondolkodásában az erdélyi magyarság éppúgy része volt a magyar nemzetnek, mint a magyarországi; a magyarországi (bánsági és bácskai) szerbek szerbiai testvéreikkel képezték egy nemzetet. Csak a német nép zömétől messze lakó erdélyi szászok módosítják a képet, amennyiben külön nációnak tartották még ekkor is magukat; de még ők is szoros kapcsolatban állottak az osztrákokkal, sőt a németországi németekkel is. Hangsúlyozzuk, hogy *önmagát mindegyik nemzet egy-egyének képzelte el.* Mindez — más okok mellett — annak volt a következménye, hogy Európa e részén nem alakultak ki nemzeti államok, s az egynyelvű etnikumok tagjai között a kapcsolattartást (amennyiben ez politikán túli volt) senki sem akadá-

lyozta mesterséges eszközökkel. A nemzet egységének ilyen, mondhatni „természeti“ felfogása nem maradt következmények nélkül; 1848-ban egyes nemzetek már rátértek az egység gyakorlati megvalósításának vagy legalább a megfelelő politikai feltételek előkészítésének az útjára. De ekkor elkerülhetlenül szembefordultak egymással a nemzeti mozgalmak. Ami pedig kapóra jött a nagyhatalmaknak. A „természeti“ kapcsolatrendszer bonyolult politikai jelenségé alakult át.

3.

1848 januárja és júniusa között egymás után kapcsolódott be a forradalom árába az olasz, francia, német, lengyel, magyar, román, cseh, szlovák, horvát, szerb és ukrán nemzet. A szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavával induló nagy megmozdulásoktól megrettent régi rendszerek engedni kényszerültek. Az államhatalom gyöngülése (a francia király futása, Metternich bukása, Bibescu havasalföldi fejedelem elmenekülése, valamint az alkotmányos ígéretet jelezték a fejlemények irányát) lehetővé tette, hogy a korábbi ellenzéki mozgalmak vezetői, a reformerek és a nemzetek ébresztői vegyék át az események irányítását, hiszen a forrongó néptömegek hallgattak rájuk. „A Népek Tavaszá“-n semmi sem tűnt lehetetlennek, ezért merész tervek születtek.

Már rendszerint a tömegmozgalmak kirobbanása szükségessé tette, hogy újra megfogalmazzák a nemzeti célkitűzéseket. Megállapíthatjuk, hogy a régebbi programokat megtartották, de határozottabban körvonalazták azokat a pontokat, amelyek döntő fontosságúnak bizonyultak a nemzeté válás befejezésében. A Habsburgmonarchiába bekebelezett olaszok (Lombard-Venecai Királyság) nemzeti és társadalmi szabadságot követeltek, akárcsak a Poroszország, Oroszország, illetve Ausztria által megszállva tartott lengyelek (Poznań Nagyhercegség; Lengyel Királyság; Ukrajna) vezetői. A Poznańban (Posen) megalakult ideiglenes kormány célul tűzte ki az egész lengyel nép egyesítését, s földet ígért azoknak a parasztnak, akik katonának álltak be a lengyel nemzeti hadseregbe. A Galiciában élő lengyel vezetőknek 1848. március 28-án közzétett programja a nemzeti szabadságjogok megadását és a jobbágyfelszabadítást szorgalmazta. A magyar forradalom programjában, amelyet a Pozsonyban ülésező országgyűlési ellenzék, Kossuthék március 3—18. között dolgoztak ki (ezt terjesztették a király elé kérés, felirat formájában), akárcsak a pesti nép és ifjúság március 15-i követelése (amely hatást gyakorolt a pozsonyi program elfogadására), olyan pontokat tartalmazott, mint a felelős nemzeti kormány, unió, alkotmányos jogok, jobbágyfelszabadítás, törvény előtti egyenlőség, köztelherviselés és egyebek. Ezzel megegyező volt a Kolozsváron kidolgozott március 20—21-i program is. A román nemzeti program főbb pontjait a május 15—17. közt tartott balázsfalvi nemzeti gyűlés, és a június 9-i iszlai nagygyűlés dolgozta ki. A balázsfalvi határozat azt követelte, hogy ismerjék el az erdélyi románságot önálló politikai nemzetnek, ruházzák fel az öt megillető jogokkal, töröljék el a jobbágyrendszert úgy, hogy az úrbéri föld menjen át a parasztság tulajdonába. Nagy hangsúlyt helyeztek arra a pontra, amely előírta, hogy Erdély és Magyarország uniójáról ne döntsenek addig, amíg a román nemzetet nem ismerik el. E pontokat petíció formájában az erdélyi országgyűléshez, valamint a királyhoz terjesztették fel. Az iszlai kiáltvány Havasalföld autonómiájának kiszélesítését követelte, az esedékes társadalmi reformok, különösen a földreform kereszttüvelét. Az április 8-án kibocsátott cseh program felelős minisztériumot irányoz elő Prágában, továbbá a cseh, morva és sziléziai rendi gyűlések egyesítését és a parasztság robotkötelezettségének a megváltását, a cseh nyelv használatának kiterjesztését az iskolai oktatásban és a törvényhozásban. És itt a felsorolást félbeszakítjuk, mert már a fentiek alapján levonható az a következtetés, hogy a nemzeti és társadalmi elvek szorosan összefonódtak. Mielőtt fejtegetéseinkkel továbbmegyünk, tisztázásra szorul az a kérdés, amely annyi félreértésre adott alkalmat. Tudniillik a nemzeti és társadalmi jelleg értelmezésének kérdése Nyugaton és Keleten.

Történelmi tény, hogy a fejlett nyugati nemzetek, az angol, francia, belga és mások már régen túljutottak azokon a fejlődésbeli átalakulásokon, amelyekkel Közép- és Délkelet-Európa nemzeti 1848-ban próbált megbirkózni. Nyugaton már korábban kialakultak a nemzeti államok — a német nemzeti állam kivételével —, s az uralkodó tőkésrendszer gazdasági és társadalmi struktúrája is kiépült; mindez meghatározta a politikai mozgalmak jellegét. Itt 1848 tavaszán a *társadalmi kérdés lényegében egyenlő volt a munkáskérdéssel*. Angliában 1848 tavaszán erővel bontakozott ki a chartista mozgalom, Franciaországban a százezeres mun-

kanélküli tömegeket a kormány azzal próbálta megnyugtatni, hogy számukra nemzeti munkaműhelyeket létesített. Mivel ez a kísérlet csődöt mondott, a munkások júniusban szociális köztársaságot követelve keltak fel. S bár a trikolóros köztársaságpárti erők vérbe fojtották a párizsi munkásfelkelést, ettől kezdve „a kommunizmus kísérlete” mindig ott lebegett Nyugat-Európa fölött. Aminek viszont Közép- és Délkelet-Európában csak szirén visszhangja volt; csak költők és írók, utópista gondolkodók fogták fel értelmét, más rétegekben inkább a tulajdon öröklévalóságába vetett hitet ingatta kissé meg.

Europa keleti felében egészen más volt a társadalmi kérdés lényege, tartalma. Itt a feudális rendiség megszüntetését, a jobbágyrendszer eltüntetését tűzte napirendjére a történelmi haladás. Nyugat és Kelet közt a különbség egy egész történelmi korszak, minőség tekintetében egy teljes társadalmi rendszer volt abban a pillanatban. Jól szemlélteti ezt a hatalmas különbséget az a történelmi paradoxon, hogy 1848-ban Közép- és Délkelet-Európa nemzeti nem a negyvennyolcas francia forradalmat tartották modelljüknek, bár nagyon várták (persze, hiába) tőle a segítséget, hanem 1789-et.

E. J. Hobsbawm említett könyvében az európai negyvennyolcas forradalom társadalmi jellegének egy másik értelmezésével is találkozunk. Aminek az a magva, hogy a városi szegénység a forradalom fő társadalmi alapját alkotta, ez az erő „döntötte romba Palermótól az orosz határig a régi rendet”. Ez a megállapítás azonban egyoldalú, tehát kiegészítésre szorul. Ugyanis a városi dolgozó szegénység forradalmi fellépése után Közép- és Délkelet-Európában — az egy szűkebb Ausztria kivételével — mindenhol felkelt a falu is a feudalizmus ellen, ami kifejezte a parasztság érdekelttségét a társadalmi átalakulásban. A nemzeti mozgalmak vezetői éppen erre a paraszti forradalmiságra építve siettek, hogy a jobbágyfelszabadítás által maguk mögé sorakoztassák, most már a nemzeti célok kiharcolása érdekében a parasztságot.

A jobbágyfelszabadítást rövidesen — Moldva, Havasalföld és a Lengyel Királyság kivételével — mindenhol törvényileg is elhatározzák, amivel együtt járt a törvény előtti egyenlőség kinyilatkoztatása, a rendi intézmények feloszlása. *Ezzel a nemzetté válás folyamata alapján véve befejeződött.* A fentiek mellett erre vonatkozóan alig hozhatunk fel meggyőzőbb bizonyítékokat, mint magukat a tényeket (amelyek már érzelmi, hazafias magatartást tükröznek): gondoljunk Kosuth toborzójának sikerére a magyar parasztság körében, amely lehetővé tette, hogy a magyar forradalom egymaga is képes legyen felvenni a küzdelmet a Habsburg-hatalom ellen; illetőleg az erdélyi román parasztság egyöntetű kiállítására Avram Iancuék felkelése mellett. (A parasztság azonban nem adta fel teljesen osztálytörekvéseit sem, amiről a későbbi parasztmozgalmak tanúskodnak.)

Úgy véljük, eddigi fejtegetéseink alapján levonhatjuk azt a következtetést, és ez a fő kérdésünkkel kapcsolatban, hogy Közép- és Délkelet-Európát illetően nem szerencsés megoldás mereven szétválasztani a negyvennyolcas forradalmak nemzeti és társadalmi jellegét. Itt a *nemzeti és a társadalmi kérdések szorosan összefonódnak; elképzelhetetlen volt a nemzeti haladás a társadalmi átalakulások nélkül, és ez fordítva is igaz.* Az viszont jól kimutatható, hogy a forradalmak különböző szakaszaiban a nemzeti és társadalmi elv nem egyforma súlyal vetődött fel. Például abban a szakaszában, amikor a nemzeti célkitűzések, az önállóság, függetlenség elérése (vagy megvédése) érdekében fegyveres harcokra került sor, a nemzeti kérdésre tevődött a hangsúly.

4.

Valóban a belső strukturális egységük létrehozása érdekében folytatott küzdelemmel párhuzamosan a kelet-európai nemzetek erőteljes harcot indítottak nemzeti törekvéseik megvalósításáért is. Ezeknek a törekvéseknek a programpontjait már felvázoltuk. Általánosabban fogalmazva meg célkitűzéseiket, megállapíthatjuk, hogy a Habsburg-monarchia, a cári Oroszország és Törökország azon nemzetel, amelyek bekapcsolódtak a forradalomba, elsősorban nagyobb önállóságukért, autonómiájuk kiszélesítéséért, a más nemzetekkel való egyenlő jogokért küzdöttek. E soknemzetiségű birodalmak önállósuló polgári nemzeti egyre nehezebben viselték, majd egyáltalán nem tűrték el a számukra előnytelen megkülönböztetéseket, sem azt, hogy saját belső ügyeiket más nemzetek vezetői intézzék. Természetesen a végső cél — ilyen a nemzetek természete — a teljes függetlenség, a területi elkülönülés, majd az azonos nyelvű etnikumok területi-állami egyesítése volt. A nemzeti programok gyakorlatba ültetése azonban 1848-ban csak részben és időlegesen sikerült. Ennek objektív okai voltak, amelyeket egyrészt a nem-

zetközi viszonyok kedvezőtlen fejlődésében, az európai forradalmak nemzeti céljainak természetében, az egyes forradalmak taktikai tévedéseiben kell keresnünk.

Lássuk röviden a taktika kérdését, amelyről a történészek gyakran megfeledkeznek.

A forradalom első időszakában, az egyes nemzetek vezetői (nagyobbrészt a régi ellenzék) a királyhoz, császárhoz, fejedelemhez, különböző országok rendi országgyűléseire folyományozták az illető nemzet kívánásainak teljesítése végett. Ezért a nemzeti programok, amelyek mint követelések születtek meg a forradalom első napjainak tömegmozgalmi során, most mint *petíciók*, *kérvények* kerülnek a régi rendszerek képviselői elé. A Habsburg-monarchia nemzetének képviselői — osztrák-németek, magyarok, románok, lengyelek, horvátok, szerbek, szlovákok, ukránok — a bécsi udvarhoz, a császár- királyhoz, a bécsi, pozsonyi, kolozsvári rendi gyűlések elé terjesztették kérvényeiket; a havasalföldi forradalom vezetői a török portához, Poznań Nagyhercegség lengyel vezetői a porosz királyhoz fordultak. A forradalmak vezetői minden esetben forradalmi változtatásokat kértek a régi feudális abszolutista rendszerek képviselőitől, illetőleg azoktól a parlamentektől, amelyekben a többséget a régihez ragaszkodó, abból minél többet menteni kívánó képviselők alkották. (Más volt a helyzet Franciaországban.) Paradoxális helyzet adódott: a program forradalmi volt, a taktika (a forradalmak első fázisában) legális, reformista. Igaz, hogy a legalista taktikai vezetésére állandó nyomást gyakorolt a baloldal, amely a népmozgalmak élén állt (gondoljunk Petőfi és társaira; Bálcescura s radikális barátaira, a bécsi radikális ifjúság s a munkásság vezetőire stb.), de azt megváltoztatni nem sikerült. A „törvényes“, vagy ahogy szívesen nevezték a mérsékelték: „alkotmányos forradalom“, azaz taktika időt engedett a régi rend híveinek arra, hogy soraikat rendezzék, hogy megfelelő védekezési módszereket, taktikát dolgozzanak ki és állítsanak szembe a forradalmakkal.

Ez a taktikázás azzal kezdődött, hogy 1848 tavaszán a király és a bécsi kormány a legerősebb ellenféllel szemben tanúsította a legtöbb engedékenységet, azt a látszatot keltve például, hogy támogatja a magyar forradalmat, hiszen megerősítette a márciusi törvényeket, jóváhagyta a felelős minisztérium megalakulását s az uniót is. Viszont elutasította a balázsfalvi román küldöttség petícióját, amelyben az önálló román nemzet elismerését kérték, valamint azt a kívánást sem vette figyelembe, hogy Erdély és Magyarország uniója kérdésében ne hozzanak döntést előbbi kérésük teljesítése előtt. Az unióval kapcsolatban hasonló sors érte a szász beadványokat is. Mindezeket, valamint a szláv nemzetek kérelmeit Bécs a magyar kormány illetékességi körébe utalta.

Ez a látszólagos jó együttműködés a bécsi kormány és a magyar forradalom vezetése között végső soron nem tett jó szolgálatot a forradalom ügyének. Egyrészt, mert a különböző nemzeti követelések elutasítása miatt mindenki a magyar kormányt okolhatta, másrészt a magyar vezetők nagyobb részét illúziók világába vezette; meg voltak győződve arról, hogy Bécs hajlandó Magyarország függetlenségét elismerni, és csak a perszonálunióhoz ragaszkodik. Csoda-e ilyen előzmények után, hogy a magyar nemzet vezetői elegendőnek tartották a magyarság erőit a nemzeti program megvalósításához? A fenti meggyőződés a gyakorlati politikára sem maradt hatás nélkül. A magyar forradalom vezetői az ország minden lakosára kiterjesztették — kevés kivétellel — az alkotmányos jogokat, keresztyűlvtették a jobbagyak felszabadítását is, de már a különböző etnikumoknak nem adtak olyan közösségi nemzeti jogokat, amelyek alapjául szolgálhattak volna a nemzetek közti szövetségnek; ebben az értelemben a magyar forradalom szempontjából az erdélyi románság, a horvátok, a szerbek és a szlovákok, s általuk a monarchia határain kívüli románok, szerbek szövetsége jöhetett elvileg tekintetbe. (A magyarországi románok egy része végig a magyar forradalom oldalán állt.)

Vannak olyan történészek, akik szerint a magyar forradalom és a román, szerb, horvát, valamint szlovák nemzetek közti szövetség illúzió; akkor sem jöhetett volna létre, ha az erdélyi országgyűlés, ezt követően a magyar kormány és parlament elismerte volna a román nemzet teljes jogos követelését politikai jogait, valamint a szláv nemzetek autonómiáját illetően, mivel ekkor újabb, elsősorban területi vonatkozású kérdések merültek volna föl, amit a magyar középneemesi vezetés eleve kizártnak nyilvánított. A szövetség kérdésével kapcsolatban néhány ideológiatörténeti problémát is érintenünk kell.

Kétségtelen, hogy 1848 uralkodó ideológiája a militáns nacionalizmus volt, amely nemzetenként sajátos tartalommal telítődött. E sajátos nacionalizmusoknak a forradalom viharában kellett szembesülniük, és ez súlyos ellentétekhez, konfliktusokhoz, sőt polgárháborúkhoz vezetett. Mert annak a kornak a nacionalizmusa minden haladó, a nemzeti fejlődést elősegítő funkciója mellett már erősen

negatív vonásokat is kifejlesztett. Ilyen volt a más nemzetek feletti uralom, hegemonia eszméje. Ez a vonás nyilvánult meg abban, hogy a német forradalom liberális vezetői nem vették határozottan védelmükbe a porosz militarista állammal szemben a lengyel nép szabadságát; az osztrák forradalom liberális vezetése támogatja az osztrák kormányt az olasz nemzeti szabadságharc leverésében, s hasonló szerepet vállalt a magyar forradalom elleni háborúban, amelyet a kamarilla katonai szárnya kezdeményezett.

Az európai forradalmak közti együttműködés háborúnyitotta a régi rendszerek, abszolutista nagyhatalmak restaurációs terveinek végrehajtását: a forradalmak egyenként estek áldozatul a katonai túlerőnek. Először a krakkói, ukrainai és poznaíi lengyelek nemzeti mozgalmait, felkeléseit, fojtották el, bár ezzel még az európai forradalom nem hanyatlott le. De már júniusban olyan vereségek érték, amelyek felgyorsították a bukás felé vezető folyamatot; a párizsi júniusi felkelés elnyomását a prágai felkelés leverése követte, majd az olaszokat győzte le Radetzky marsall osztrák hadserege. Ez a győzelem fordulatot hozott a Habsburg-hatalomnak a magyar forradalommal kapcsolatos politikájában is. Ha Bécs eddig kénytelenségből ugyan, de elismerte a magyar forradalom követeléseit, most elérkezettnek látta az időt, hogy teljes erővel forduljon a magyarok ellen. A forradalom ügye és a szövetségek szempontjából a tragikus az volt, hogy Bécs szövetségébe vonta a horvátokat, cseheket, szerbeket, szlovákokat és az erdélyi románokat. Hogyan vált ez lehetővé?

Ismét az ideológia terére terelve a szót, a magyar liberalizmus kettősségét érintjük. Ugyanis a magyar liberalizmus, miközben harcra mozgósított a Habsburg-elnyomás rendszere ellen, nem tudott lemondani a hegemonia eszméjéről a magyarországi szlovákokkal és románokkal kapcsolatban. Ezért nem ismerte el ezeket külön politikai nemzetnek. Másrészt, az 1848-at megelőző politikai küzdelmek során kifejlődtek a különböző etnikumok körében olyan nemzeti érzések is, amelyek szembeállították a nemzeteket egymással; a nemzetek saját nyomorúságaik okát mindenekelőtt a másik nemzetben keresték. Ennek a nyilván túlzó érzelmi motiváltságokkal teltt gondolkodásmódnak a megszületését a társadalmi viszonyok indították útjára, nevezetesen a magyar földesúr és a más nemzetiségű jobbágyparaszt évszázados vitái, ellentétei. Ez a tényező, valamint a feudális nemzetek és a nemzetzen kívül maradt társadalmak közti feszültségek okozták azt, hogy a magyarországi és erdélyi románok, a magyarországi szerbek, horvátok vezetői Bécsben keresték érvényesülésük támaszát akkor is, amikor ott csak ígéretek kaphattak. Egyébként ezen nemzetek vezetőinek bécsi orientációja már legalább háromnegyed százados múltra tekintett vissza.

Persze, 1848-ban a militáns nacionalizmusok mellett minden nemzet forradalmában más, a néptestvériség, az elnyomott nemzetek összefogását célzó radikális eszmék, ideológiák is kialakultak: Petőfiéék, Bálcescuék, a lengyel emigráció (liberálisok és forradalmárok mind), a bécsi radikálisok tevékenységét említhetjük itt meg. De amikor az utókor fejet hajt tetteik előtt, látnia kell azt is, hogy ezek hatása nem akadályozhatta meg a tragikus konfliktusokat.

Igazuk van-e hát azoknak, akik az elnyomott nemzetek közötti szövetséget eleve lehetetlennek tartották? Nehéz erre a kérdésre egyszerű igent vagy nemet mondani. Nézzük hát a tényeket.

Az ilyen szövetség előfeltétele lett volna a nemzeti programok, ideológiák egymáshoz való közelítése, a kölcsönös engedmények elve alapján. Ezek az előfeltételek viszont csak a forradalom tüzeiben jöttek létre: a Habsburg-hatalom és a cárizmus együttes fellépése a már-már győztesnek tűnő magyar forradalom és szabadságharc ellen (a fellépést hallgatólagosan vagy nem hallgatólagosan a többi nagyhatalom is elismerte) Kossuthot és a magyar forradalom más vezetőit meggyőzte, hogy a magyarság önmaga erejével nem képes kiharcolni független államiságát, és arra a következtetésre vezetett, hogy a nagyhatalmi politikával szembe kell fordítani a nemzeti önállóságra törekvő nemzetek szövetségét. Ezzel a felismeréssel egyidőben hasonló következtetésre jutott, főleg Bálcescu rendkívül következetes tevékenysége révén, az erdélyi románság vezetőinek egy része is, élén Avram Iancuval; célszerűbbnek látták a magyar forradalommal való megegyezést, mint a Habsburg-monarchia támogatását. Mindennek eredményeként jött létre a Kossuth, valamint a Bálcescu és Cezar Bolliac által aláírt Megbékéltető Tervezet. És ennek sikere érdekében dolgozta ki a magyar kormány, a magyarországi román képviselőkkel való egyetértés alapján, a nemzetiségi törvényt (Európa első nemzetiségi törvényét!), amely kimondta, hogy az országban élő „minden népiségek nemzeti szabadságukra” alkotmányos jog. Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény elfogadásakor egy másik nevezetes eseményre is sor került: a zsidók emancipációjának törvényes kimondására.

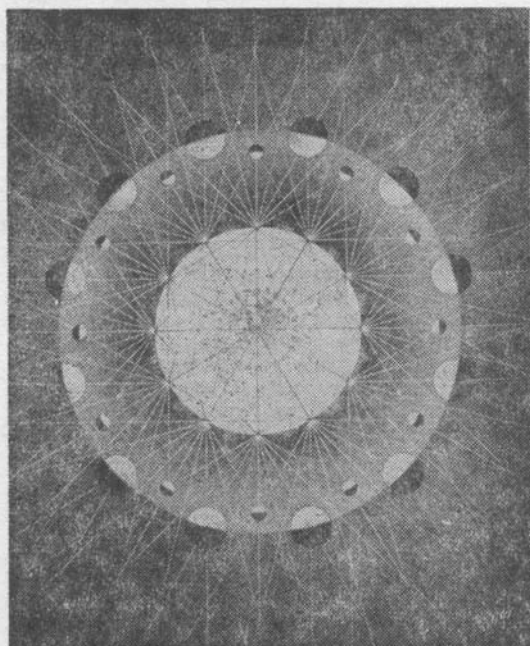

Milyen hát 130 év távlatából a Népek Tavaszának történeti mérlege?

Tény, hogy 1848 csak részben váltotta be a népek és nemzetek nagy reményeit. De még akkor is olyan vívmányokat s eredményeket ért el, amelyek döntő hatással voltak a következő történeti korszak polgári átalakulására és nemzeti fejlődésére; 1848-ban a legtöbb országban eltörölték a feudalizmust, befejeződött a polgári nemzetek kialakulásának a folyamata, lefektették a nemzeti programok alapcéljait. A fentiek mellett történelmi eredménynek kell tekintenünk 1848 tanulságait, azt, hogy a fegyverek nem dönthetnek véglegesen a vitás kérdésekben, és a nemzeti szabadságot, amely a társadalmi haladás feltétele is, csak az együtt és egymás mellett élő népek (nemzetek és nemzetiségek) megegyezése biztosíthatja.

IRODALOM

1848. *Arcok, eszmék, tettek.* Tanulmányok. (Szerk. Dávid Gyula). Buk., 1974 — Nicolae Bălcescu: *Opere IV.* (Szerk. G. Zane) Buc., 1962. — V. Cherestescu: *A balázsfalvi Nemzeti Gyűlés.* (Ford. Benkó Samu) Buk., 1967. — Gál Ernő: *Tegnap és mai önismeret.* Buk., 1975. — H. Hantsch: *Die Geschichte Österreichs II.* Graz—Wien—Köln, 1962. — E. J. Hobsbawm: *A forradalmak kora 1789—1848.* Bp., 1964. — Damian Hurezeanu: *Formarea națiunii române.* Revista de istorie, 1975. 7. — R. A. Kahn: *Das Nationalitätenproblem in der Habsburger Monarchie.* Graz—Köln, 1964. — Kovács Endre: *Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon.* Bp. 1977. — Marx—Engels Művei 5—6. Bp., 1961—1962. — Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban.* Bp., 1949. — I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok.* (Szerk. Csátári Dániel) Bp., 1966. — Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében.* Lipcse, 1843.

Csutak Levente: Sol omnia regit